

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/047-059>

УДК (UDC) 93/94 : 355.013/014 (Григор'єв)

SOME ASPECTS OF THE ANTI-SOVIET UPRISING OF OTAMAN NYKYFOR HRYHORIEV, 7-22 MAY 1919

Dmytro Prokopets*

Abstract

The article examines several aspects of the uprising of an infantry division led by Otaman Nykyfor Hryhoriev against Soviet authority between 7 and 22 May 1919. The study analyzes the causes of his revolt, characterizes Hryhoriev's Universal to the Ukrainian People, and highlights a number of measures undertaken by the Soviet government both to suppress Hryhoriev's uprising and to prevent similar manifestations in the future.

The purpose of the article is to identify and analyze particular aspects of Nykyfor Hryhoriev's anti-Soviet uprising on the basis of documentary sources and a range of narrowly specialized historiographical studies produced during both the Soviet period and within contemporary Ukrainian historiography.

The principal methodological foundations of the research are the principles of historicism and scholarly objectivity. The study employs methods of information analysis, structural-systemic analysis, chronological analysis, and comparative-historical analysis.

Post-positivism was selected as the leading methodological framework of the article, as the author considers it the most appropriate approach for the examination of specific historical subjects, one of which constitutes the focus of this study. In addressing the chosen topic, the methodology of post-positivism relies upon a number of principles of scholarly analysis aimed at clarifying the conditions of the emergence, development, and consequences of the events, phenomena, and processes under investigation, as well as understanding their causal relationships. It also draws upon three groups of methods and techniques of scholarly inquiry: general logical, socio-historical, and interdisciplinary approaches.

The scholarly novelty of the article lies in the presentation and analysis of a number of narrowly specialized works from both the Soviet and post-Soviet periods, as well as the principal document of Hryhoriev's uprising – the Universal of Otaman Hryhoriev to the Ukrainian People – through which specific aspects of the events of 7-22 May 1919 were identified.

As a result, the facts presented in this article once again demonstrate the complexity of Nykyfor Hryhoriev's anti-Soviet uprising as a historical phenomenon. The established interpretation of these events cannot be regarded as definitive. The potential of historical sources – above all documentary materials concerning Hryhoriev's uprising – as well as the historiographical potential not only of contemporary Ukrainian scholarship but also of Soviet historiography related to the issues examined in this study, remains far from exhausted.

Keywords: Otaman Hryhoriev, uprising, anti-Soviet revolt, Universal, insurgent movement, suppression of the uprising

* Postgraduate Student, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine.

E-mail: kladez.znany@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0192-5290>

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНТИРАДЯНСЬКОГО ВИСТУПУ ОТАМАНА НИКИФОРА ГРИГОР'ЄВА
7-22 ТРАВНЯ 1919 РОКУ****Дмитро Прокопеч*****Анотація**

В статті представлені деякі аспекти заколоту піхотної дивізії на чолі з отаманом Никифором Григор'євим проти радянської влади 7-22 травня 1919 р. Аналізуються причини його виступу, характеризується Універсал отамана Григор'єва до українського народу й наводиться окремі заходи радянської влади щодо придушення виступу Н. Григор'єва так і стосовно ліквідації аналогічних рецидивів у майбутньому.

Метою статті вважається: на підставі документів та низки історіографічних напрацювань вузькоспеціалізованого характеру радянської доби та сучасної української історіографії виявити окремі аспекти антирадянського виступу Никифора Григор'єва та проаналізувати їх.

Під час проведення дослідження основними **методологічними принципами** виступили принцип історизму та наукової об'єктивності. В дослідженні використовувалися аналіз інформації, структурно-системний, хронологічний та порівняльно-історичний методи.

Провідною методологічною концепцією статті був обраний постпозитивізм, яку автор вважає найбільш придатною для розкриття конкретно-історичної тем, однієї з яких і виступає ця робота. Методологія постпозитивізму, при розкритті обраної нами тематики наукового дослідження спирається на низку принципів наукового аналізу які передбачають з'ясування умов виникнення, розвитку й наслідків подій, явищ та процесів, що досліджуються, а також розуміння їх причинно-наслідкового зв'язку, й на три групи методів і прийомів наукового пізнання – загальнологічні, соціально-історичні й суміжні.

Наукова новизна статті полягає у представленні і аналізі низки вузькоспеціалізованих робіт радянської та пострадянської доби, а також головного документу григор'євського виступу – Універсалу отамана Григор'єва до українського народу, завдяки котрим були виявлені специфічні аспекти подій 7–22 травня 1919 р.

Висновок. Як наслідок, наведені в нашій статті факти ще раз показали складність антирадянського виступу Никифора Григор'єва як історичного явища. Усталений погляд на нього не можна вважати остаточним. Потенціал історичних джерел, насамперед документальних відносно виступу Никифора Григор'єва, рівно як і потенціал не тільки сучасної української, а й радянської історіографії відносно проблематики нашого дослідження ще далеко не вичерпаний.

Ключові слова: отаман Григор'єв, заколот, антирадянський виступ, універсал, повстанський рух, придушення повстання

Цитування: Прокопеч, Д. (2026). Деякі аспекти антирадянського виступу отамана Никифора Григор'єва 7-22 травня 1919 року. *Консенсус*, 3, 47-59.

<https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/047-059>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/236>

* аспірант, Запорізький національний університет, Запоріжжя, Україна.

E-mail: kladez.znaniy@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0192-5290>

Постановка проблеми. В історії українських Визвольних змагань 1917–1921 рр., які хронологічно і у військово-політичному й ідеологічному плані співпали з Громадянською війною революційних та контрреволюційних сил на російському постімперському просторі 1917–1922 рр.¹, було декілька подій, які могли радикально змінити їх хід. Одним з них був виступ відомого у 1919 р. командира Робітничо-Селянської Червоної армії (РСЧА), кавалера ордена «Червоного прапора», визволителя від військ інтервентів Антанти Херсона (13 березня), Миколаєва (15 березня) й Одеси (7 квітня) отамана (офіційне звання того часу – *авт.*) Никифора Олександровича Григор'єва (Серветника) (1884–1919 рр.).

Його виступ, офіційно носив характер прямого заколоту проти Радянської влади в Україні, яка в першій половині 1919 р. там активно встановлювалась. Через це не дивно, що ім'я Никифора Григор'єва в радянській історіографії згадувалося виключно в негативному плані з додаванням відповідних образливих, в тому числі ярликів. Однак остаточно стерти його ім'я за радянських часів з історії громадянської війни було не можливо, оскільки як раз кардинальні успіхи РСЧА на Півдні України і його визволення від військ Антанти у лютому–квітні 1919 р. як раз і було пов'язано з цим отаманом.

Саме тому, в радянській історіографії виступ отамана Григор'єва постійно подавався у конспективному і трафаретному вигляді, да в аспекті того, що через його зраду, РСЧА так і не прийшла на допомогу Угорській Радянській Республіці та не вступила в війну проти «боярської Румунії» – головного душителя Угорської революції.

Як наслідок, значний пласт історіографії, підготовлений ще за доби існування СРСР, який містив оригінальні данні стосовно виступу отамана Григор'єва комплексно тоді так і не був у відповідному аспекті проаналізований. А у пострадянські часи, історики, в тому числі й України, маючи на руках увесь існуючий пласт джерел щодо виступу Никифора Григор'єва, по суті стали заручниками концепції його «благородних» антирадянських і про селянських намірів (постійно вказувалося на те, що він виступає за скасування на селі політики військового комунізму, насамперед – продрозкладки) та ідеї того, що саме завдяки йому угорські комуністи зазнали влітку 1919 р. краху.

Між тим, звернення лише до головного документу цього виступу – Універсалу отамана Григор'єва до українського народу², показує нам усю аморфність, спонтанність його виступу й залишає історикам скоріше більше питань, ніж чітких відповідей на них.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На відміну від повстанського руху під проводом Нестора Махно, повстанських рух на чолі з отаманом Никифором Григор'євим в сучасній українській історіографії і представлений і досліджений

¹ Історія війн і збройних конфліктів в Україні. Енциклопедичний довідник / Відп. ред. О.І. Гуржій. К.: Видавництво гуманітарної літератури, 2004. С. 164.

² *Отаман Григор'єв*. Універсал до українського народу (9 травня 1919 р.). URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919\(05\)09.otaman_grygorev.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919(05)09.otaman_grygorev.php) (дата звернення 1.02.2026 р.).

набагато менше. З одного боку це і не дивно, оскільки час існування «григор'євщини» на відміну від «махновщини», був набагато меншим (не більше року, по факту – з літа 1918 по літо 1919 рр.). Через це, у вітчизняній історіографії сформувався відповідні титульні дослідники бойової біографії Никифора Григор'єва, які по-суті і висунули концепції, що на сьогодні носять вже класичний та усталений характер. Це без перебільшення є позитивом і значним досягненням сучасної української історіографії. Проте, з іншого боку, усталені концепції й невелика кількість титульних по темі дослідників, здебільшого законсервували погляд на діяльність Никифора Григор'єва в цілому, завдяки чому поза їх поля зору випадають доволі цікаві моменти, в тому числі й Григор'євського виступу 7–22 травня 1919 р., які можна підкреслити як з джерел, так і з історіографії.

Так, відомий одеський історик і дослідник повстанських і анархістських рухів на Україні (переважно Південній) часів визвольних змагань, В.А. Савченко, в своїх класичних монографіях відстоював концепцію того, що в травні 1919 р. уся доля як радянської влади так і угорської революції реально залежала від дій отамана Григор'єва³. Інші українські дослідники, такі як В.С. Горак⁴ та Г.Т. Капустян⁵, відстоюють концепцію погляду на отамана Н. Григор'єва як на не тільки сильного селянського лідера і захисника їх інтересів, а й на лідера національно-патріотичного спрямування. А от українські воєнні історики М. Ковальчук⁶ та Я. Тинченко⁷ намагалися показати Н. Григор'єва саме як активного, певним чином талановитого і самостійного військового (військово-політичного) лідера.

Цікаво, що попри різні погляди на Н.А. Григор'єва в стані українських істориків, рівно як і на його антирадянський виступ у травні 1919 р., ставлення до цього отамана в сучасній українській історіографії здебільшого позитивне. Це з одного боку свідчить про більш активну ніж за радянських часів роботу вітчизняних дослідників з відповідними документами стосовно військово-політичної діяльності Н. Григор'єва, а з іншого – є відповідним контр поглядом на сталу радянську концепцію відношення до нього як до ренегата й зрадника.

Мета статті. На підставі документів та низки історіографічних напрацювань вузькоспеціалізованого характеру радянської доби та сучасної української історіографії виявити окремі аспекти антирадянського виступу Никифора Григор'єва та проаналізувати їх.

Виклад основного матеріалу. Головною причиною заколоту Григор'єва

³ Савченко В.А. Авантюристы гражданской войны: историческое расследование. Харків: Фоліо, 2000. 379 с.; Савченко В.А. Двенадцать войн за Украину. Харків: Фоліо, 2006. 415 с.

⁴ Горак В.С. Отаманщина в Україні періоду революції. *Український селянин*. 2015. № 14. С. 56–63; Горак В.С. Політична еволюція отамана Григор'єва. *Наукові записки ЧНУ*. 2016. № 4; Горак В.С. Григор'євський і махновський повстанські рухи: історія та історіографія взаємин. *Український селянин*. 2018. № 19. С. 34–39.

⁵ Капустян Г.Т. Селянський повстанський рух Півдня України в контексті Української революції 1917–1921 рр. *Український селянин*. 2018. № 19. С. 27–33. DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-27-33

⁶ Ковальчук М. Повстання отамана Григор'єва у травні 1919 р. // *Воєнна історія*. 2009. № 2.

⁷ Тинченко Я. Никифор Григор'єв: між червоними та повстанцями // *Україна модерна*. 2010. № 17.

зазначалося те, що склад його 1-ї бригади Задніпровської дивізії РСЧА, переформованої через тиждень після звільнення Одеси у 6-ту дивізію (13 квітня 1919 р.) був представлений головним чином з кулаків та декласованих елементів, що звикли до розгульного життя, втім насправді залишились ворогами Радянської влади. Тому, на початку травня 1919 р. замість просування на румунський фронт вони повернули у бік Знаменки – Олександрії, разом з сотнею вагонів пограбованого в Одесі майна. Бандити (так тоді і в подальшому називали підлеглих отамана) опинилися на теренах Херсонщини акурат в тилу РСЧА являючи для них суттєву загрозу⁸. Сам заколот охопив значну частину Південної України, де з одного боку біла вже встановлена Радянська влада, а з іншого, на той момент вона ще не стала пануючою моделлю в уявленні більшості селян Півдня України, що не могло не лякати більшовиків.

В сучасній історіографії причиною виступу Никифора Григор'єва вважається інше – обурення бійців дивізії, які здобувши Одесу, повернулися до дому на Єлісаветградщину для відпочинку і побачили що продзагони пограбували їх села. При цьому, в радянській історіографії особливо зазначалося, що отаман Григор'єв відвів свою дивізію на відпочинок самовільно. І в принципі з цим слід погодитись, оскільки прийнята зараз як норма система ротації бойових підрозділів за часів Громадянської війни, особливо в РСЧА не передбачалася в принципі.

Втім, і як командир, Никифор Григор'єв навіть по радянським документам офіційно іменувався отаманом. А тому, командування РСЧА, яке по санкції вищого радянського керівництва, в тому числі й УСРР пішло на угоди з Григор'євим та іншими отаманами, в першу чергу з Нестором Махно, змушено було миритися зі своєрідною поведінкою як відповідних отаманів, так і їх військ, включаючи вихід на відпочинок. Стосовно Н. Григор'єва, його сили по-факту пересувалися у виділені ним місця постійної дислокації навколо міста Олександрія, де згідно планів 3-ї Української армії та штабу Одеського військового округу дислокувався її штаб.

Саме тому, коли 7 травня 1919 р. отаман Григор'єв відмовився виконати наказ про передислокацію на румунський фронт це стало несподіванкою, причому вкрай неприємною для радянського командування. Через несподіваність виступу, сильним частинам Григор'єва вдалося швидко захопити Черкаси, Умань, Кременчук, Катеринослав, Єлісаветград, а пізніше Херсон, Миколаїв та інші міста. Такий розмах був обумовлений значним впливом кулацтва в українському селі, особливо на Катеринославщині й незадоволенням селян-середняків продрозкладкою⁹. Також повністю сліпим в цих умовах виявилось і радянське командування з одного боку це пояснювалось повним відволіканням радянського командування з одного боку підготовкою і проведенням наступальної операції в Бессарабії, а з іншого –

⁸ Киевский Краснознамённый. История Краснознамённого Киевского военного округа 1919–1972 / Под ред. Б.Н. Буйских. М.: Воениздат, 1974. С. 37–38.

⁹ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / под ред. С.С.Хромова. М.: Советская энциклопедия, 1983. С. 158.

необхідністю терміново здійснювати заходи щодо боротьби з наступом Деникіна в Донбасі.

Зазначимо, що виступ Григор'єва суттєво відбився на загальній логістичній системі України й одночасно був схвально сприйнятий кількома частинами РСЧА, які перейшли на його бік. Так, наприклад в Одесі до отамана перейшов у повному складі 3-й Білоруський полк, а залізничники Одеської залізниці через виступ Григор'єва не отримали зарплатню за лютий-березень, причому в умовах, коли гроші вже надійшли в Одесу¹⁰.

Заколот отамана Григор'єва виник в районі Єлісаветграда. При цьому сили повстанців оцінювалися у 20 тисяч бійців¹¹ при 52 гарматах, 700 кулеметах і 6 бронепотягах¹².

9 травня 1919 р. кавалер ордена Червоного Прапора Григор'єв видав Універсал до українського народу, фактично оголосивши виступ проти уряду Х. Раковського¹³, про що в Універсалі було чітко вказано: «...Уряд авантюриста Раковського і його ставлеників просимо йти од нас і не силувати волю народу!».

Взагалі то, Універсал до українського народу отамана Никифора Григор'єва з джерелознавчої точки зору вельме цікавий і показовий документ, рівно як і його «інтерпритація» в подальшій радянській історіографії...

По-перше це документ з доволі аморфним змістом. В ньому Григор'єв як голова певної військової сили в тогочасній Україні виступає як своєрідний Робін Гуд для українського, насамперед народу. Однак і як захисник трудящих будь яких політичних поглядів й національностей. Через це, цитування в радянських офіційних публікаціях змісту Універсалу Григор'єва, де він висунув гасла українських націоналістів: «Влада Радам народу України без комуністів», «Україна для українців» та «Вільна торгівля хлібом»¹⁴ як мінімум не відповідає тексту документу. Зрозуміло, що десь перебільшуючи, а десь паплюжуючи чи додумуючи слова отамана, радянська влада намагалася виставити його дрібнобуржуазним націоналістом, «авантюристом й проходимцем», а його заколот класифікували не інакше як «кулацьким»¹⁵. Замість цього ми читаємо:

«Селяни і робітники! Вас 92 відсотки на Україні, а хто керує вами? Все ті ж кровопійці народні.

¹⁰ Линюк Ю.С. Сторінки історії Одеської залізниці. 1865–2005. Одеса: Астропринт. С. 87.

¹¹ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / под ред. С.С.Хромова. М.: Советская энциклопедия, 1983. С. 158.

¹² Одесский Краснознамённый. Издание второе, исправленное и дополненное. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1985. С. 28.

¹³ *Отаман Григор'єв*. Універсал до українського народу (9 травня 1919 р.). URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919\(05\)09.otaman_grygorev.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1919(05)09.otaman_grygorev.php) (дата звернення 1.02. 2026 р.).

¹⁴ Гражданская война и военная интервенция в СССР: Энциклопедия / под ред. С.С.Хромова. М.: Советская энциклопедия, 1987. С. 158.

¹⁵ Краснознамённый Одесский (краткий исторический очерк) / под ред. генерал-майора Г.Ф. Кобылкина. Одесса, 1970. С. 39.

Народе український! Бери владу в свої руки! Хай не буде диктатури ні окремої особи, ні партії! Хай живе диктатура правлячого люду! Хай живуть мозолясті руки селянина та робітника! Геть політичних спекулянтів! Геть насильство справа, геть насильство зліва. Хай живе влада Рад народу України.

Перед вами нова боротьба. Борітеся – поборите».

По-друге, отаман Григор'єв у своєму Універсалі вкрай чітко дає населенню план конкретних дій, аби виключно вони захопили місцеву владу: «Я, отаман Григор'єв, і мій штаб голови свої покладемо за право працюючого люду. Для себе ми не шукаємо нічого. Дайте нам піддержку і тим спасете своє право. Ось вам мій наказ: в три дні мобілізуйте всіх тих, хто здатний володіти зброєю, і негайно займайте всі станції, поставте своїх комісарів. Кожна волость, кожне село формуйте отряди і ідіть в своє повітове місто; від кожного повітового міста з ваших отрядів по 400 чоловік кращих бійців пошліть на Київ і по 200 на Харків, коли є зброя – зі зброєю, нема зброї – пошліть з вилами, але наказ мій прошу виконати, і перемога за нами.

Все останнє – я зроблю сам».

Втім, що «зробить сам» отаман Григор'єв, так і залишилося невідомим. На сьогодні у розпорядженні дослідників нема навіть побічних чи відривчастих свідчень про реальні плани отамана відносно хоча б теренів Південної України, яку він по-факту своїми військами й контролював. І це не говорючи вже про плани Никифора Григор'єва стосовно усієї території України.

І по-третє. Навіть окремі фрази Універсалу отамана Григор'єва демонструють його обізнаність екстраординарними, а не поширеними фактами, які мали місце, наприклад в Одесі: «...ти (селянин український – *авт.*) ходиш в постолах і штанях з мішка». Насправді, як раз у квітні 1919 р., через проблеми з тканинами (мануфактурою, згідно термінології того часу), для курсантів 9-х Одеських піхотних курсів були пошиті однакові костюми з мешків, конфіскованих у продовольчих складів (що належали приватним підприємцям («буржуям», згідно термінології того часу) – *авт.*)¹⁶. Здавалося б дрібниця. Однак, радянське командування навіть в таких дрібницях чітко зрозуміло – отаман Григор'єв знає, а можливо й контролює набагато більше, ніж ми (радянське командування) про нього уявляли. А тому, як раз після початку заколоту Никифора Олександровича, по слідах його контактів в Одесі пішла місцева ЧК. Виключно тому, в місті в часи виступу Григор'єва був розстріляний колишній військовий міністр Гетьмана, О.Ф. Рагоза¹⁷. На всяк випадок...

10 травня 1919 р. ВУЦИК і Рада робоче-селянської оборони оголосили Григор'єва поза законом. Втім, виступ цей примусив більшовиків трохи поступитися. В травні вони дозволили видавати газети лівих партій. До складу уряду увійшли представники українських есерів – боротьбистів, а до складу ЦВК рад України –

¹⁶ Одесский Краснознамённый. Издание второе, исправленное и дополненное. Кишинёв: Карта Молдовеняскэ, 1985. С. 34.

¹⁷ Пиріг Р.Я. Діяльність генерала Олександра Рогози на посаді військового міністра Української держави (травень–листопад 1918 р.). *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 99.

представники лівих есерів – борбистів. Частину земель Укрцукору було передано у зрівняльний розподіл ліквідувалися повітові ЧК, де траплялося найбільше зловживань¹⁸. Але не була поставлена під сумнів політика військового комунізму. Зміни в її курсі мали виключно косметичний характер.

Можна сказати, що радянське командування, повністю зайнято підготовкою «походу у Бессарабію» було шоковано виступом отамана Григор'єва. Тому і його реакція виявилась несподіванно швидкою й потужною. Реально, тепер перед ним стояла задача якнайшвидше придушити цей заколот. А оскільки війська отамана Григор'єва були доволі сильні й зі значним бойовим досвідом проведення швидкої стратегічної, по суті наступальної операції по звільненню лінії міст Херсон-Миколаїв-Одеса з січня по квітень 1919 р., на придушення «григорівщини» були кинуті не малі сили.

Для боротьби проти військ отамана Григор'єва радянське командування виділило значні сили – частини 1-ї (штаб в Києві), 2-ї (штаб у Катеринославі) та 3-ї Українських армій та Кримського угруповання радянських військ під командуванням П.Е. Дибенка (колишнього командира Задніпровської дивізії й безпосереднього начальника у лютому-березні 1919 р. самого Н. Григор'єва)¹⁹, кораблі Дніпровської флотилії. Враховуючи те, що на озброєнні військ Григор'єва було аж 6 бронепоездів, тільки на Одеській залізниці, в депо Вознесенськ і в Головних залізничних майстернях Одеси було побудовано вкрай швидко по бронепотягу. Втім і цих сил виявилось не достатньо. Через це, для нанесення фінального удару по силам Григор'єва в його «столиці» Олександрії був задіяний бронепотяг ім. Лейтенанта Шмідта, який був перекинутий аж з Нижнього Новгороду²⁰. І це в умовах активного наступу білих під командуванням генерала П. Врангеля на Царицин!

Загальне керівництво каральною операцією покладалося на К. Ворошилова. Наприкінці травня він доповідав у Москву, що завдання виконано лише наполовину: «У критичний момент, не було жодної повноцінної, стійкої частини для виступу проти Григор'єва. Багато полків перейшло на його сторону, інші оголосили себе нейтральними, деякі, виконуючи бойовий наказ, розпочали з розгрому надзвичайок і єврейських погромів».

16 травня в Україну прибув Л. Троцький – голова Реввійськради республіки і розгорнув шалену боротьбу з партизанщиною в Червоній армії. 19 травня було ухвалено рішення розформувати Український фронт, а його армії підпорядкувати командуванню Південного і Західного фронтів. 20 травня він в газеті «Комуніст» писав у своїй статті «Українські уроки» наступне: «Період партизанщини надто затягнувся в Україні. Якраз тому ліквідація його набула такого хворобливого

¹⁸ Історія України. Нове бачення / під загальною редакцією В.А. Смолія. Т. 2. К.: Україна, 1996. С. 154.

¹⁹ Киевский Краснознамённый. История Краснознамённого Киевского военного округа 1919-1972 / Под ред. Б.Н. Буйских. М.: Воениздат, 1974. С. 38.

²⁰ Линюк Ю.С. Сторінки історії Одеської залізниці. 1865-2005. Одеса: Астропринт, 2006. С. 87-88.

характеру. Нині вже доводиться застосовувати розпечене залізо. Але цю роботу слід виконати. Треба покінчити з авантюристами не на словах, а на ділі»²¹.

З допомогою вище вказаних більшовицьких сил наприкінці травня 1919 р., тобто протягом усього двох тижнів, оголосивши в окремих містах фронт, таки вдалося придушити виступ отамана Григор'єва. Повстанців було розпорошено по Єлісаветградщині, а сам отаман переховувався поблизу свого рідного села Верблюжки.

Никифор Григор'єв мав крупні сили піхоти та кінноти, артилерію й бронепотяги. З ними він розпочав наступ на Київ. В його руки попали Херсон, Миколаїв, Катеринослав, Кременчук, Єлісаветград, Черкаси та інші міста. Втім під час жорстких боїв під Кременчуком його сили були розбиті²².

13 травня від військ Григор'єва звільнено Єлісаветград, 14 травня – Катеринослав, 19 травня – Кременчук, 21 травня – Черкаси. 22 травня 1919 р. радянські війська вступили в Олександрію – «столицю отамана»²³. В той же день частини 5-ї дивізії Одеського військового округу, яка була передана у склад 3-ї Української армії біля станції Хитровка нанесли поразку григор'євцям, змусив їх відступити до Херсону, де заколотники були розбиті остаточно²⁴. 28 травня радянські війська зайняли Знаменку і тим завершили остаточне придушення заколоту отамана Григор'єва.

Слід зазначити, що заколот Н. Григор'єва суттєво налякав радянське керівництво. Саме тому після його придушення, але ще не остаточної ліквідації повстанських формувань під командуванням отамана Григор'єва, 27–28 червня 1919 р. в Одесі відбулася нарада губернських, міських та повітових комісарів, на якій, виходячи з досвіту розгрому григор'євського виступу особливу увагу було приділено розробці заходів по організації місцевої оборони губернії, повітів та волостей на випадок виступу контрреволюційних сил. Вважалося за необхідне визначити пункти та рубежі, які необхідно було за будь яку ціну утримувати до підходу ударних сил РСЧА. Причому в розроблених планах дій повинні були відпрацьовані кілька варіантів дій на випадок відступу чи невдач²⁵.

В цілому є можна констатувати факт того, що можливо заколот Григор'єва відіграв певну роль в гальмуванні радянського вторгнення у Румунію. Однак не скасував його підготовку²⁶. Те, що він в реальності не відбувся, сталося не через виступ отамана Григор'єва, а завдяки загальному і невдалому для більшовиків

²¹ Історія України. Нове бачення / під загальною редакцією В.А. Смолія. Т. 2. К.: Україна, 1996. С. 155.

²² Ненахов Ю. Кавалерія на полях сражений XX века. 1900–1920. Минск: Харвест, 2004. С. 408.

²³ История Украинской ССР. В десяти томах / Под ред. Ю.Ю. Кондуфора. Том шестой. Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). К.: Наукова думка, 1984. С. 443.

²⁴ Одесский Краснознамённый. Издание второе, исправленное и дополненное. Кишинёв: Карта Молдовеняскэ, 1985. С. 28.

²⁵ Краснознамённый Одесский (краткий исторический очерк) / под ред. генерал-майора Г.Ф. Кобылкина. Одесса, 1970. С. 39.

²⁶ Бондаренко Дмитро. Румыния и Финляндия: от Антибольшевистских войн к флангам Санитарного Кордона (1918–1920). Монография. Одесса: Астропринт, 2021. С. 96.

розвитку військових подій, пов'язаних з наступом білих військ та військ Директорії УНР влітку 1919 р. в цілому.

Висновки. Таким чином, антирадянський виступ отамана Никифора Григор'єва у травні 1919 р. був не випадковим епізодом, спричиненим виключно особистими амбіціями його керівника або «контрреволюційністю» підпорядкованих йому частин, як це традиційно стверджувалося в радянській історіографії. Він став результатом накопичення комплексу політичних, соціально-економічних і військово-організаційних суперечностей, що супроводжували другим встановлення більшовицької влади в Україні навесні 1919 р. Вирішальне значення тут мали невдоволення селянства політикою воєнного комунізму, діяльністю продовольчих загонів, реквізиціями, втручанням надзвичайних органів більшовиків у місцеве життя та фактичним відстороненням населення від формування органів влади. Особливо гостро ці суперечності проявилися у південноукраїнських губерніях, де радянські інституції ще не встигли стати стабільною і безальтернативною моделлю політичного управління.

Безпосереднім приводом до відкритого конфлікту стала відмова Н. Григор'єва виконати наказ про передислокацію його дивізії на румунський фронт. Однак ця відмова лише перевела у збройну форму суперечності, які визрівали протягом попередніх місяців. Повернувшись після успішних боїв за Херсон, Миколаїв та Одесу до районів своєї постійної дислокації, григор'євці зіткнулися з наслідками реалізації більшовицької аграрної і продовольчої політики у власних селах. Саме тому, конфлікт між отаманом Григор'євим і радянським командуванням розвивався на тлі значно ширшого протистояння між централізаторськими прагненнями більшовицької держави та автономістськими настроями селянства і сформованих із нього повстансько-партизанських частин.

Універсал Никифора Григор'єва від 9 травня 1919 р. дає змогу точніше визначити політичний зміст виступу. Його положення не вкладаються повною мірою ані в радянське визначення «куркульської контрреволюції», ані в характеристику григор'євщини як послідовного українського національного руху. Документ поєднував антикомуністичні, радянські, соціально-популістські та частково національні гасла. Никифор Григор'єв виступав не проти рад як форми народного самоврядування, а проти партійної монополії більшовиків, уряду Х. Раковського та диктатури централізованого державного апарату. Проголошуючи передачу влади «Радам народу України», він намагався представити свій виступ як захист селян і робітників від політичного насильства як справа, так і зліва.

Водночас Універсал засвідчив політичну суперечливість і організаційну незавершеність григор'євського руху. Заклик до масової мобілізації, захоплення залізничних станцій, формування волосних і сільських загонів та походу на Київ і Харків містив конкретну програму початкових військових дій. Проте як? Більше того, в документі не було сформульовано цілісної моделі державного устрою в майбутньому, системи центрального управління, соціально-економічної програми

або механізмів взаємодії між місцевими радами, які би змогли прийти замість тих, які утворені диктатурою більшовицької партії. Отаман Григор'єв запропонував населенню України лише алгоритм руйнування більшовицького апарату, але не створив переконливої програми його заміни. Це принципово обмежувало можливості перетворення стихійного повстання під його керівництвом на загальноукраїнський політичний рух.

Стрімке територіальне поширення виступу засвідчило не лише значну військову силу григор'євців, але й кризовий стан радянської влади в Україні на початку травня 1919 р. Впродовж короткого часу повстанці захопили або поставили під загрозу низку важливих населених пунктів південної України й не тільки. Переходи окремих червоноармійських частин на бік Григор'єва, нейтралітет деяких підрозділів, порушення роботи залізниць і системи постачання продемонстрували ненадійність поспішно сформованого Українського фронту. Виступ виявив, що формальне встановлення радянської влади в містах і селах України не означало її фактичної легітимації серед населення та особового складу Червоної армії.

Значною мірою початковим успіхам Григор'єва сприяла неготовність радянського командування до внутрішнього повстання. Його увага була зосереджена на підготовці операції в Бессарабії та протидії наступу білогвардійських військ на чолі з А.І. Деникіним у Донбасі. Радянське керівництво переоцінило ступінь інтеграції григор'євських формувань до Червоної армії та недооцінило автономність їхнього командування. Водночас швидкість поширення повстання засвідчила наявність у Григор'єва розгалужених контактів, значної поінформованості про становище в південноукраїнських містах та певної підтримки серед військових, залізничників і місцевого населення.

Втім, радянське керівництво, усвідомивши масштаб загрози, відповіло надзвичайною концентрацією військових ресурсів. Проти повстанців були спрямовані частини трьох українських радянських армій, Кримського угруповання, Дніпровської військової флотилії, бронепотяги та спеціально сформовані ударні загони. Каральна операція під загальним керівництвом К. Ворошилова поєднувала наступ регулярних військ, відновлення контролю над залізничними вузлами, ізоляцію окремих осередків виступу та витіснення григор'євців із великих міст. Уже протягом другої половини травня радянські війська повернули Єлісаветград, Катеринослав, Кременчук, Черкаси, Олександрію і Знам'янку, після чого основні сили повстанців були розсіяні.

Виступ отамана Григор'єва мав і важливі наслідки для подальшої політики більшовиків. Він примусив радянське керівництво частково скоригувати політичний курс: допустити представників українських лівих соціалістичних партій до органів влади, послабити деякі обмеження щодо їхньої преси, переглянути діяльність окремих повітових надзвичайних комісій та піти на обмежені поступки в земельному питанні. Проте ці заходи мали переважно тактичний характер і не передбачали відмови від засад воєнного комунізму. Внаслідок цього головні

суперечності між радянською владою та українським селянством не були усунуті, що в подальшому проявилось як в активній діяльності загонів Нестора Махна так й інших отаманів на теренах усієї України.

Військово-стратегічне ж значення виступу Никифора Григор'єва полягало у відволіканні значних сил Червоної армії від зовнішніх фронтів, порушенні залізничного сполучення, ускладненні постачання та дезорганізації радянського тилу. Повстання могло загальмувати підготовку походу до Бессарабії, однак не було єдиною і тим більше визначальною причиною відмови від його здійснення. Остаточно радянські плани були зруйновані загальним погіршенням становища більшовиків улітку 1919 р., наступом білогвардійських сил і військ Директорії УНР. Тому вплив григор'євщини на зміну стратегічних планів радянського командування доцільно оцінювати як суттєвий, але не самодостатній.

Отже, антирадянський виступ Никифора Григор'єва був одним із наймасштабніших проявів кризи більшовицької влади в Україні навесні 1919 р. Він поєднав селянський протест проти воєнного комунізму, невдоволення повстанських військових частин централізацією Червоної армії, спротив партійній монополії більшовиків та прагнення до місцевого самоврядування. Водночас відсутність цілісної політичної програми, стабільних владних інституцій, єдиного стратегічного керівництва та довгострокового плану боротьби не дала змоги григор'євщині перетворитися на загальноукраїнську альтернативу радянському режиму. Її історичне значення полягає не лише у масштабі воєнних дій, а й у тому, що вона продемонструвала глибину конфлікту між революційною державою більшовицького типу та повстансько-селянським середовищем України. Саме в цьому конфлікті найбільш виразно проявилися суперечності між централізованою партійно-державною диктатурою і стихійним прагненням населення до соціальної справедливості, політичного представництва та реального місцевого самоврядування.

REFERENCES

- Bondarenko, D. (2021). *Rumyniia i Finlyandiia: ot antibol'shevistskikh voyn k flangam sanitarnogo kordona (1918–1920)*. Odesa: Astroprint. [in Russian].
- Horak, V. (2018). Hryhor'ievs'kyi i makhnovs'kyi povstans'ki rukhy: istoriia ta istoriohrafiiia vzaiemyn. *Ukrains'kyi selianyn*, 19, 34–39. [in Ukrainian].
- Horak, V. (2015). Otamanshchyna v Ukraini periodu revoliutsii. *Ukrains'kyi selianyn*, 14, 56–63. [in Ukrainian].
- Horak, V. (2016). Politychna evoliutsiia otamana Hryhor'ieva. *Naukovyi zapysky Cherkas'koho natsional'noho universytetu im. B. Khmel'nyts'koho. Seriia: Istorychni nauky*, 4, 73–81. [in Ukrainian].
- Khromov, S. (1987). *Grazhdanskaya voyna i voyennaya interventsia v SSSR: Entsiklopediia*. Moscow: Sovetskaya entsiklopediia. [in Russian].
- Hurzhii, O. (2004). *Istoriia viin i zbroinykh konfliktiv v Ukraini: Entsiklopedychnyi dovidnyk*. Kyiv: Vydavnytstvo humanitarnoi literatury. [in Ukrainian].
- Smolii, V. (1996). *Istoriia Ukrainy: Nove bachennia* (Vol. 2). Kyiv: Ukraina. [in Ukrainian].
- Kondufor, Yu. (1984). *Istoriia Ukrainskoy SSR* (Vol. 6: Velikaya Oktyabr'skaya sotsialisticheskaya revoliutsiia i grazhdanskaya voyna na Ukraine, 1917–1920). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Kapustian, H. (2018). Selians'kyi povstans'kyi rukh Pivdnia Ukrainy v konteksti Ukrains'koi revoliutsii 1917–

- 1921 rr. *Ukrains'kyi selianyn*, 19, 27–33. <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2018-19-27-33> [in Ukrainian].
- Buiskikh, B. (1974). *Kievskiy Krasnoznamenny: Istoriya Krasnoznamennogo Kievskogo voennogo okruga 1919–1972*. Moscow: Voenizdat. [in Russian].
- Koval'chuk, M. (2009). Povstannia otamana Hryhor'ieva u travni 1919 r. *Voienna istoriia*, 2, 45–58. [in Ukrainian].
- Kobylkin, H. (1970). *Krasnoznamenny Odesskiy: Kratkiy istoricheskiy ocherk*. Odesa: Maiak. [in Russian].
- Lyniuk, Yu. (2006). *Storinky istorii Odeskoi zaliznytsi. 1865–2005*. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].
- Nenakhov, Yu. (2004). *Kavaleriya na pol'yakh srazheniy XX veka. 1900–1920*. Minsk: Kharvest. [in Russian].
- Odesskiy Krasnoznamenny* (2nd ed.). (1985). Kishinev: Kartya Moldovenyaske. [in Russian].
- Otaman Hryhor'iev. (1919, May 9). *Universal do ukrains'koho narodu*. Retrieved February 1, 2026, from Електронна бібліотека ім. Геннадія Удовенка [in Ukrainian].
- Pyrih, R. (2014). Diial'nist' henerala Oleksandra Rohozy na posadi viiskovoho ministra Ukrains'koi derzhavy (traven'–lystopad 1918 r.). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*, 5, 89–102. [in Ukrainian].
- Savchenko, V. (2000). *Avantyrysty grazhdanskoy voyny: istoricheskoe rassledovanie*. Kharkiv: Folio. [in Russian].
- Savchenko, V. (2006). *Dvenadtsat' voyn za Ukrainu*. Kharkiv: Folio. [in Russian].
- Tynchenko, Ya. (2010). Nykyfor Hryhor'iev: mizh chervonymy ta povstantsiamy. *Ukraina moderna*, 17, 122–141. [in Ukrainian].

Отримано 02.06.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 20.07.2026

Прийнято до друку 09.08.2026

Submitted 02.06.2026

Received in revised form 20.07.2026

Accepted for publication 09.08.2026